

Hargittay Emil

„iffiul pro 2bus syllabis Licentia Poetica”

Zrínyi és a magyar nemzeti vers-idom

Kovács Sándor Iván és Orlovsky Géza emlékének

Zrínyi Miklósnak az eposzában és más műveiben alkalmazott tizenkét szótagos versformája csak látszólag partikuláris irodalomtörténeti kérdés. Ahogy más költőink versforma-választása és -kezelése sem esetleges, Zrínyi esetében is így van: a mai napig értelmezésre szorul a megoldatlannak látszó, eminensen irodalom- és poétikatörténeti kérdés. Hogy mennyire nem mellékes, mutatja, hogy már Zrínyi kortársai figyelmet fordítanak a verselési problémára, később számos, egymásnak ellentmondó magyarázat születik a kérdés megválaszolására. Ha teljesség nélkül vetünk egy pillantást a Zrínyi-ritmikával foglalkozók névsorára, látható, hogy a magyar irodalomtörténet és irodalomkritikát alaposan megmozgatja a kérdés Ráday Gedeontól kezdve Kazinczy Ferenc, Arany János, Horváth János, Németh László, Vargyas Lajos, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Kecskés András, Szörényi László és mások munkáiban. Ahogy Bene Sándor egy helyen fogalmazott, Horváth János, Vargyas és Klaniczay vitáit említve: „gigászok küzdelme” ez a kérdés megválaszolására.¹

De hát mi is a kérdés? A Zrínyit elmarasztaló korábbi vélemények és a régi magyar költészet versformáinak alapos ismeretében ezt Horváth János foglalta össze legrészletesebben tényekre, részletes ritmikai számításokra támaszkodva a *Vitás vers-tani kérdésekben*. Szerinte túl nagy az általa „hibásnak” tekintett, azaz nem szabályos felező tizenkettes sorok aránya az eposzban, mintegy 18 %, nem egészen egyötöde az összes verssornak.² Szerinte a Zrínyi által ismerhetett „idegen” versformák nem

¹ BENE Sándor, „Szulejmán halála a Zrínyi-eposzokban: Történeti poétikai megközelítés”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2017): 746–779, 771.

² Kimutatása szerint az eposz összes sorainak száma 6273, ebből 99,5 % 12 szótagú, felező, 6/6-os osztású 81,7 %, 7/5 osztású 14,6 %, 5/7-es osztású 2,3 %, bizonytalan osztású 1 %. Összesítésben a felező 12-esek 81,7 százalékaival szemben állnak a nem felező 12-esek, ezek százalékos aránya, azaz a „hibás” sorok száma az eposzban 17,9 %. HORVÁTH János, „Vitás vers-tani kérdések”, in HORVÁTH János, *Horváth János vers-tani munkái*, szerk. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, Osiris klasszikusok: Horváth János művei, 310–311 (Budapest: Osiris Kiadó, 2004), 814. Némileg eltérő számadatokat közöl: MOHÁCSI Ágnes, „Zrínyi verseléséről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 297–311, 310–311.

adnak magyarázatot a kötetlenségeket mutató metrumkezelésre. Horváth János már 1948-ban, *A magyar vers* című könyvében is részletesen elemezte a kérdéskört.

A Zrínyit követő recepció első állomásaként kortársának, Esterházy Pálnak az eljárását kell megemlítenünk. Esterházy számos művében imitálta Zrínyit, helyenként hosszabb szövegrészeket, strófákat vett át tőle, azonban csaknem mindig változtatott az átvett szövegeken, így van ez az átvett tizenkettesek vonatkozásában is. Példaként említjük Zrínyi *Arianna*-versét, melyet Esterházy jelentősen lerövidített, de még így is 14 versszakot kölcsönzött elődjétől, mindegyik strófát többé-kevésbé átalakítva és sorrendjüket megbontva. Az átvett 14 versszak 56 sorában Zrínyinél összesen 15 esetben fordul elő a 6/6-os helyett 7/5-ös metszet, melyek mindegyikét 6/6-á alakította át Esterházy, esetenként új szó választásával vagy csupán szórendcserével. El kell ismernünk, hogy helyenként igen szépen sikerült Esterházy költői megoldása. Most csak egyetlen példát idézek. Zrínyinél az alábbi strófa csak 7/5-ös metszetű sorokat tartalmaz:

Tebrus vize mentiben / szép Ariánna,	7/5
Nyugszik vala kegyessen / felvont Sátorba,	7/5
Mert Cupido örömet / mutat álmába,	7/5
Azt tudja, hogy Teseus / fekszik ágyába. ³	7/5

Esterházynál végig 6/6-os metszetek vannak:

Tebrusnak uizénél / az Szép Ariana	6/6
Nyugszik uala egykor / gyonge nyoszolába	6/6
Mert Cupido mutat / örömet álmába,	6/6
Aszt tugya, hogy fegszik / Theseus ágyába. ⁴	6/6

A 18. századból fennmaradt néhány kéziratos másolat az 1651-es *Syrena*-kötetről, s olyan átdolgozási kísérletek is vannak, melyek igyekeztek „helyreállítani” Zrínyi „hibás” cezurájúnak vélt sorait.⁵ Készült olyan másolat is, amely a másolás folytán nem

³ *Adriai tengernek syrenaia, groff Zrini Miklos*, Bécs, 1651, utószó a hasonmás kiadáshoz: KOVÁCS Sándor Iván, (Budapest: Akadémiai Kiadó – Magyar Helikon, 1980), Oo1r.

⁴ VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes és STOLL Béla, s. a. r., *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Eszterházy Pál és Fráter István versei*, Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 12 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 581. Esterházy átírásának további példái: HARGITTAY Emil, „Esterházy Pál költészete: ciklusszerkesztés, újraírás, imagináció”, in *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk. ÁCS Pál és BUZÁSI Enikő, 389–406 (Budapest: Reciti Kiadó, 2015), 397–399.

⁵ HORVÁTH, „Vitás verstani kérdések”, 782–784; STOLL Béla összeáll., *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 62, 63, 237, 433.

követte az eredeti kötetkompozíciót.⁶ A század végén következett Ráday Gedeon sajátos kísérlete, ő először (némi szabadkozással és Zrínyitől mintegy elnézést kérve) hexameterekbe próbálta átültetni az eposzt, majd prózai átdolgozással folytatta.⁷ Megjegyzése szerint aki Zrínyit „olvassa, ne’ szokott Hemistichiumok szerint, hanem commák szerint olvassa”,⁸ azaz gondolati egységeként.

Csokonai kiadási terve⁹ után Kazinczy 1817-es évvel jelzett (de már 1816 augusztusában megjelent) Zrínyi-kiadására évekig készült, számos jegyzetet készített, melyek eredményei végül nem jelentek meg a kiadásban. Kazinczyt érzékelhetően Zrínyi nyelve érdekelte, inverzióit külön kijegyzetelte, besorolta őt a neológusok előfutárai közé és lelkesedve nyilatkozott róla.¹⁰ Kazinczy elfogadta Zrínyi első olvasásra szabálytalannak tűnő tizenketteseit, aminek legszebb bizonyítéka egy Zrínyi gondolatából és szavaiból összeállított kis verszet (összesen 15 strófában 60 tizenkettes sor), melyben konzseniális módon hét helyen nem érvényesítette a sorfelező metszetet; két alkalommal 5/7 re, öt alkalommal 7/5-re törte a sorokat, melyek közül egyet Zrínyitől vett át: „Jaj, szerelmes Violám, ójad magadat!”¹¹ Kazinczy centója először még Berzsenyire írott 1811-es levelében szerepel, de 1819-ben nyomtatásban is megjelent. A korábbi változatban csak három sor tér el a 6/6-os tagolástól, a későbbi, módosított változatban a széphalmi mester azonban még négy helyen „rontotta el” a szabályos felezést (ez összesen 12 %-os arány), ezzel még inkább tudatosítva Zrínyi ritmikájának lényegét. Szövegébe beleszótt egy eltérő metrumú strófát is: a4 a4 b6 b6 képlettel, tudván, hogy a versen belüli metrumváltás nem idegen Zrínyi poétikájától.¹²

CLAUSER Mihály, *A Zrínyiász sorsa (1651–1859)* (Budapest: „Élet” Irodalmi Nyomda és Részvénytársaság, 1934), 6–25. Clauser véleménye a *Syrena*-kötet 17–19. századi recepciójáról: „Tény, hogy a Szigeti Veszedelem túlzárnyalta korának ízlését s így nem arathatott hozzá méltó sikert.” Uo., 6. Korábban Ferenczi Zoltán is elítélte Zrínyi verselési „hibáit”, helyenként előforduló metrumváltásait pedig „gyarlóságnak” nevezte: FERENCZI Zoltán, *A népies versalakok története műköltészetünkben* (Budapest: Franklin Társulat, 1879), 84.

⁶ PINTÉR Márta Zsuzsanna, „A Szigeti Veszedelem bibliográfiájához”, *Magyar Könyvszemle* 97 (1981): 326–328.; Uő, „A Szigeti veszedelem két XVII. századi másolata”, in *Zrínyi-dolgozatok* 1, szerk. HAUSNER Gábor, KOVÁCS Sándor Iván, (Budapest: ELTE BTK, 1984), 169–192.

⁷ DEBRECZENI Attila, szerk., *Első folyóirataink: Magyar Museum, 1–2*, Csokonai könyvtár: Források, 11/1–2 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004), 1: 129–135; 228–237; 289–296. <http://mek.niif.hu/06100/06104/06104.htm#b68> (hozzáférés: 2021. 01. 05).

⁸ HORVÁTH, „Vitás verstani kérdések”, 784. – „gróf Teleki Ferenc is hexameterben kezdi meg az eposz németre fordítását 1817-ben”, KÉPES Géza, „Zrínyi Miklós verselése”, in KÉPES Géza, *Az idő körvonalai: Tanulmányok az ősi és modern költészetéről* (Budapest: Magvető Kiadó, 1976), 189–253, 190.

⁹ V. ECSEDY Judit, „Egy ismeretlen »Syrena«-variáns és Kazinczy: Adalékok Zrínyi Miklós »Adriai tengernek Syrenaia« c. művének kiadástörténetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 235–251, 241.

¹⁰ KISS Farkas Gábor, „Kazinczy Zrínyi-jegyzetei”, *Irodalomismeret*, 10 (1999): 217–220.

¹¹ *Idilium II*, 15. versszak, 1. sor.

¹² A nem felező metszetű sorok Kazinczy versében (1819): „S ez jele, hogy ő’s Vénus nem ellenkezik”

Kölcsey – hasonlóan Vörösmartyhoz – lelkesedéssel vélekedett Zrínyiről és sajátos ritmikáját indokoltak vélte a „csengő rímű, vizenyős Gyöngyösi”-hez képest.¹³ Mint az ismert, Arany János az 1850-es években nekilátott a Zrínyász „népies kidolgozásának”, azaz átírta az eposz elejét felező tizenkettesekbe. Elgondolásának alapja lehetett véleményének sommás megfogalmazása: „mesteri mű, csupán a verselés darabos”.¹⁴ Az eposz I. éneke 1–102. és II. éneke 1–17. strófájának átírása után azonban felhagyott tervével és odaírta kézírata végére: „Több nincs.”¹⁵ Maga is észrevette ugyanis a nemzeti vers-idom használatának egy sajátosságát, a ritmikai deviációt. A három ütemű 11-esről szólva azt írta, hogy „Tinódi és kortársai egész nagy históriás énekeket írnak e formákban, noha nem igen látják szükségesnek bajlódni a caesurákkal.”¹⁶ Tinódi esetében persze számolnunk kell a háttérben meghúzódó dallammal, amely az értelmi hangsúlyozás ritmikai deviációt előidéző következetlenségeit képes elsimítani. Ahogy Ráday, Arany sem bajlódott tehát a teljes eposz átdolgozásával. Az átírt összesen 476 sorban két helyen maga sem tartotta a felezést, egyszer 5/7-es, egyszer 7/5-ös metszetet alkalmazott. Helyenként nála is van enjambement, néhány helyen a 6/6-os cezúra erőltetettnek tűnik.¹⁷

(7/5); „Jaj, szerelmes Violám, ójad magadat! (7/5); „Röttenetes szablyámat vövém kezemben / 'S fölléptem vitéz Mársnak hős seregében.”; (mindkettő 7/5); „Mivel hazámat 's nemzetemet szerettem,” (5/7); „Hattam, a' mint elsőben írni találtam” (7/5); „Mert tenni nekem vagyon azt jó kedvemben” (5/7); az idézetek az 1819-es változat szövege alapján; BÉKÉSI Gábor és SVÁB Antal, „Kazinczy Zrínyi-centója”, *Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 9 (1997): 7–18, 9–10. A szövegváltozatokat alaposan összevető és értelmező tanulmány nem tér ki a ritmikai változtatásokra. Az 1819-ben megjelent aprónyomtatvány szövegét közli: KOSSÁR Márton, „Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 63 (1959): 515–517. A verset tartalmazó 1811. évi levél: Kazinczy Berzsényinek, 1811. május 22–23.: http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_lev_2009_k (hozzáférés: 2021. 01. 05). Kritikai kiadása jegyzetekkel: KAZINCZY Ferenc, *Költemények*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, 2 kötet. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press, 2018), 1: 224–225, 2: 527–529. – *Berzsényihez* című epistolájában hasonlóképpen vall a széphalmi mester, összevetve Gyöngyösit és Zrínyit: Uo., 1: 728, 730.

¹³ Idézi HORVÁTH János, *A magyar vers* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1948), 206. KÖLCSEY Ferenc, *Összes művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné és SZAUDER József, 3 kötet. (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1960), 1: 520.

¹⁴ ARANY János, „A magyar irodalom története rövid kivonatban”, in ARANY János, *Tanulmányok és kritikák I.*, vál., szerk., utószó, jegyz. S. VARGA Pál, 2., jav. kiad. Csokonai könyvtár, Források: Régi kortársaink (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press, 2012), 41.

¹⁵ ARANY János, *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, in ARANY János összes művei, 6, s. a. r. VOINOVICH Géza (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 70–89.

¹⁶ ARANY János, „A magyar népdal az irodalomban”, in ARANY, *Tanulmányok és kritikák I.*, 87.

¹⁷ 5/7-es: I, 24,3.; 7/5-ös: I, 36,3., Arany J., *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, 74, 76. A „kaur” (gyaur) szó mindig két szótagos, az „Európá”-t viszont licenciával alkalmazza három vagy négy szótagosként. Zrínyinél az „Európa” mindhárom előfordulásban három szótagosnak számít: ZRÍNYI Miklós,

Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájában részletesen foglalkozott az eposz verselésével. A korábbi elméleteket lényegre törően megvizsgálta: Horváth János mellett a zenei eredet lehetőségét valló Kodály Zoltánét is, amit Horváth sem zárt ki, sőt *Rendszeres magyar verstanában* így fogalmazott:

A tizenkettős félsorai néha nem aprózódnak tovább ütemekre, s olyankor a félsor mintegy megnövesztett vagy összetett ütemnek tekinthető. Sőt van olyan változata e sorfajnak, mely még metszetet sem kíván a félsorok közt, hanem tagolatlan egyhuzamban, vagy szabad tagolódással pörgeti le a maga tizenkét szótagját. Ez a különös változat azonban tisztára zenei eredetű. Ily versek szövege (pl. a Zrínyiászé) metszetet nem kívánó dallam mintájára készült, s szóversnek akadémikus menetű, sőt ritmustalan lehet.¹⁸

Klaniczay felidézte Németh László és Vargyas Lajos elgondolását is, melyek a szabálytalan szótagszámú, tagokból álló „ősi” magyar verselés tovább élését tették föl, továbbá a Képes Géza által feltételezett horvát ritmikai hatásra is kitért.¹⁹ Klaniczay verstani vizsgálataival arra a következtetésre jutott, hogy „Zrínyi nem is akart pontos felezést, és mentegetőzése nem vonatkoznak a metszethibákra”.²⁰ E kérdésben perdöntőnek tartotta a zágrábi kéziratban található javításokat. Az átjavított zágrábi kézirat után egy letisztázott szöveg elkészültét tényként kezelte, bár ilyen, a nyomda számára készült kézirat nem maradt fenn.²¹ Ugyan a megjelent nyomtatvány szövege számos eltérést tartalmaz a javított zágrábi kézirathoz képest, ám, mint maga Klaniczay is rámutatott, a nyelvjárási változtatások szerint a nyomdai szedő vagy korrektor bizonyosan változtatott a megkapott kéziraton.²²

Költői művei 1. kötet: Források, s. a. r. és bev. ORLOVSKY Géza, Zrínyi-könyvtár 6/1 (Budapest: ELTE BTK, Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2015), 62–63, 82–83, 106–107.

¹⁸ HORVÁTH János, *Rendszeres magyar verstan* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 40. Megjegyzem, ha nótautalás lenne az eposz elején, Zrínyi verselésének a kérdését ez a felvetés megoldaná.

¹⁹ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Irodalomtörténeti könyvtár 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 2. átdolg. kiad., 294–299. Képes Géza (először 1961-ben az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelent) tanulmányában a 3 szótagú ütemekben és a belső rimekben látja Karnarutic hatását, ez utóbbi török költészeti hatás is lehet szerinte. KÉPES, „Zrínyi Miklós verselése”, 189–253, azon belül: 220–237. Képes megállapítása: „Nem egy és nem öt metszetrímet találunk Zrínyinél, hanem legalább százat, a metszetrímetek egész rendszerét”, uo., 227. A Zrínyi verseléséről folytatott vita részletes összefoglalása: PÉCZELY László, „Vargyas könyve és újabb verstanirodalmunk vitás kérdései”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (1967): 309–320.; PÉCZELY László, „Horváth János: Vitás verstani kérdések”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 62 (1958), 530–540.

²⁰ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 288.

²¹ Uo., 289.

²² Uo., 356.

Jenei Ferenc korábbi vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy Zrínyi főképpen a tizenkét szótagtól eltérő sorok és nem a középmetrum javításait tartotta fontosnak, sőt egyes javítások esetében még az eredetileg 6/6-os felezés is megváltozott az átalakítás után. Itt utalt Ráday Gedeonra, aki szerint „látszik, hogy ő [Zrínyi] azt nem hibábul cselekedte, hanem szántsándékkal, rész szerint, hogy az verseiben nagyobb varietas légyen és így az monotonianak elkerülése által a versnek szépsége is nevededjen”.²³ Végül is Klaniczay teljes egészében egyik korábbi magyarázatot sem fogadta el megoldásként, s arra a következtetésre jutott, hogy „a ritmus méltó a nagy remekműhöz”, s további kutatásokra ösztönzött.²⁴ Ugyanakkor azonban a zágrábi kéziratról szólván a verstani vizsgálatok vonatkozásában nem figyelmeztetett arra, hogy abban Zrínyién kívül más kéz írása, javítása is megfigyelhető.

Azt gondolom, hogy a Zrínyi-ritmika kérdésének megértése és a megoldás kulcsa a magyaros-ütemhangsúlyos verselés *általános* felfogásának figyelembe vételével található meg. Az antik időmértékes verselés 18. század végi bevett és általános használatát megelőző századokban a szinte egyedül alkalmazott hangsúlyos formák uralták a teljes magyar nyelvű költészetet. Sylvester János óta az időmértékes formák mintegy bűvópatakként megvannak a régi magyar nyelvű költészetben, de a 18. század végéig csak szórványosan. A szótagszámláló ütemhangsúlyos formák a ritmikai deviációkat a nem szabályos szótagszámú ütemezés fenntartásával mindvégig alkalmazták. Az teljesen természetesnek számított egy késő középkori vagy akár barokk-kori szövegben, hogy egy 6-os, 8-as vagy 12-es metrumban a felezés nem valósul meg tökéletesen. A ritmikai deviációt a folklór-alkotások a mai napig is őrzik. A szabályosságtól, a 3/3, 4/4, 6/6-os szimmetrikus ütemezéstől való eltérések tehát mindvégig megvoltak és megvannak a magyaros ütemhangsúlyos verselésben, például a 8 szótagos sorokban az 5/3-as, a 12-esekben 7/5-ös ütemezésű sorok egyáltalán nem tekinthetők hibának.²⁵ Csak egy lényeges kérdés marad, aminek belátása megoldja a problémát: egy verses alkotásban *milyen arányban* szerepelhetnek a deviáns sorok? Az általános metrikai-ritmikai tapasztalat megválaszolja a kérdést, s nemcsak az ütemhangsúlyos verselésre vonatkozóan. Szepes Erika és Szerdahelyi István *Verstanában* a sorozatosság törvényszerűségeit taglaló részben azt olvashatjuk, hogy „a magyar ütemhangsúlyos verselés gyakorlata megengedi az ütemalkotás valamennyi szabályának mellőzését: elmaradhat az üteméli hangsúly, az ütemeket elválasztó sormetszet, és az ütem szótagszáma is eltérhet a képlettől. Mindezek a szabadságok azonban csak olyan arányok között megengedettek, amelyek biztosítják

²³ Uo., 290–291.

²⁴ Uo., 299.

²⁵ Hajnal Mátyás szíves könyvecskéjében (Bécs, 1629) egy négysoros strófa végig 7/5-ös metszetű: HAJNAL Mátyás, *Jesus szivet szerető sziveknek...*, kiad., tan. HOLL Béla, Bibliotheca hungarica antiqua 27 (Budapest: Balassi Kiadó, 1992), 78.

azt, hogy a ritmus egyértelműen felismerhető legyen. Számításaink szerint ez az arány a szóban forgó ritmusegységek 25–30%-a, tehát a képletnek a szöveg 70–75%-ában tisztán kell érvényesülnie ahhoz, hogy érzékelhető legyen. Amikor a képlettől eltérő ütemek aránya átlépi ezt a határt, a szöveg objektíve megszűnik licenciás ütemhangsúlyos vers lenni, s szabadverssé változik”.²⁶ Egy másik helyen pedig: „Az ütemhangsúlyos verselésben végzett vizsgálataink alapján úgy látjuk, hogy itt az ütemeknek kb. 70–75%-a kell, hogy szabályos legyen, s ha a sorok ennél nagyobb százalékában elmarad a sormetszet és ütemélt hangszúly, akkor az ütemtagolódás már objektíve nem érzékelhető”.²⁷ (Hozzáteszem, hogy ez az arány érvényes az ún. nyugat-európai rímes-időmértékes verselésre is: pl. egy jambikus versben – a versegészt tekintve – a jambusok aránya kb. 70–75% kell legyen, hogy egyáltalán felismerjük a jambikusságot.²⁸) Arany János alapvető verstani tanulmányában (*A magyar nemzeti vers-idomról*) az ütemhangsúlyos vers jellegét elemezve felismeri és megfogalmazza a magyaros-ütemhangsúlyos verselés alapvető szabályait és licenciáit, csak éppen nem határozza meg a licenciák számarányát, amire később a kiterjedtebb verstani kutatások lehetőséget adtak.

Ennek fényében mi a helyzet a *Szigeti veszedelem* licenciás arányaival? A Horváth János által kiszámolt 18%-os „hibaszázalék” bőven alatta marad a szabályosság elvi kritériumának, ami, mint láttuk, 25–30% lehet. Zrínyi tehát nem lépi át a széles körű verstani vizsgálatok alapján meghatározható arányt, deviáns (7/5-ös vagy egyéb nem felező metszetű) sorainak aránya nem szünteti meg a felező tizenkettes esztétikai tapasztalatát és érzetét. A korábban „hibának” nevezett eltérések tehát nem hibák a verselésében, hanem ritmikai deviációk, melyekkel együtt Zrínyi felező tizenkettes-használata teljes egyértelműséggel belesimul a magyaros verselés sok évszázados

²⁶ SZEPES Erika és SZERDAHELYI István, *Verstan* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1981), 377.

²⁷ Uo., 155–156.

²⁸ A jambikus verselés akár még jambusok nélkül is nyilvánvaló lehet. Nem lehet eléggé csodálni például József Attilánál a „Még jó, hogy vannak jambusok és van mibe / befogóznom – járni gyermek így tanul.” két sorának leleményét, ahol az első sor állítását, hogy a jambusokba, mint „vitathatatlan”, objektív tényekbe belé lehetne fogózni (jellemző bizonyosság-érzés a kései József Attila gondolatvilágában), úgy fejezi ki, hogy egyetlen „szabályos”, tiszta jambust sem alkalmaz a sorban. A négy spondeus csakis úgy teljesíti ki a versszöveg állítását a sorban, azaz válik „jambussá”, ha figyelembe vesszük a lejtés szempontjából közömbös verslábak esetében a mindig a verslábak második szótagjára eső értelmi nyomatékot. Az időmértékes lüktetést így a szabályosan elhelyezkedő hangsúlyok teremtik meg. A harmónia, az igazság és a kézzelfogható dolgok megtalálása csak küzdelem árán érhető el számára, gyakran indirekt módon. A sor végén meglevő enjambement a „befogóznom” bizonyosságával folytatódik, kiemelt sorkezdő helyen. S ekkor, a megtalált bizonyosság tudatában már megjelennek a metrikailag „tiszta” jambusok a második sorban. Még hangsúlyosabbá válik ez az ezt követő hasonlattal: „járni gyermek így tanul.” JÓZSEF Attila, *Szürkület*, in JÓZSEF Attila *Összes versei, 1927–1937*, közléteszi STOLL Béla, 3 köt. (Budapest, Balassi Kiadó, 2005), 2: 263.

gyakorlatába. Számtalan példát idézhetnénk.²⁹ Minden jel arra mutat, hogy Zrínyi maga is foglalkozott ezzel a kérdéssel s tizenketteseit átgondolással alkotta meg. Nyilvánvaló kellett, hogy legyen számára, hogy a ritmikát illetően „körön belül” kell maradnia. Ahogy a Szepes–Szerdahelyi verstan fogalmaz: „»a Zrínyi-verssor« és és a belőle épített versszak nem önálló forma, hanem a felező tizenkettes képletének egyik igen szabados ritmikái megvalósulása csupán”.³⁰ Ez az oka annak, hogy történetileg tekintve szemet szúr kortársainak, már Esterházy Páltól kezdve, később a normatív esztétika talaján álló Horváth János kifogásolja, amellet, hogy az elfogadás és megértés vonulata is megvan, Ráday Gedeontól kezdve a mai napig.

Választ kell keresnünk arra a korábban sokszor előtérbe került kérdésre is, hogy milyen költői mintákat követhetett versformája kialakításakor? Az aszimmetrikus, részben kötetlen szerkezetek bizonyosan mintát jelentettek számára. Az antik minták közül ritmikailag „felszabadító” hatással lehetett számára a hexameter, ami maga is egyszerre kötött és kötetlen, szótagszáma változhat (13 és 17 szótag között).³¹ A *Megszabadított Jeruzsálem* versformája, a nyolc soros *ottava rima* (keresztrimes és párrimes strófákban) az *endecasillabo* különböző cezúra-elhelyezésű változataira épül, amely 11 szótagjával eleve aszimmetrikus metrikai szerkezet, s ahogy legutóbb Bognár Péter írt róla, ez a forma hathatott a *Szigeti veszedelem* verselésére, különösen, ha mint mozgó cezurájú sorfajtat tekintjük.³² Bene Sándor nemrég alaposabban feltárta a horvát költészet kontextusának lehetőségeit, Zrínyi személyes kapcsolatát a polihisztor Juraj Križanić-csal, aki *De musica* című latin nyelvű értekezésében (1663–1666) a török és görög nyelven kívül a magyar nyelvet tartotta a horvátnál és szerbnel alkalmasabbnak a versek és énekek szerzésére. Bene még azt is lehetségesnek

²⁹ Például Petőfi *Nemzeti dal*ában a metrum 8 szótagos soraiban a felezés 17 %-ban nem valósul meg (24 sorból 4 deviáns metszetű). József Attila *Tiszta szívvel...* című verse szintén magyaros ütemhangsúlyos, a metrum szerint 4/3-as tagolású 7-esekből áll. Négy helyen találunk benne vitatható metszetű sort, ami 25 %-os deviáció, ráadásul van benne háromütemű is, a híres „Ha kell / embert is / ölk”. E sor 2/5-ös ütemezése sem változtat az arányon.

³⁰ SZEPES ÉS SZERDAHELYI, *Verstan*, 428.

³¹ Csillag István az időmértékes „dallambetéteket” vizsgálta Zrínyinél, s feltételezése szerint „az inverzió és az időmértékes lejtés között mindenképpen összefüggés van.” CSILLAG István, „Zrínyi verseléséről egy négysoros kapcsán” in CSILLAG István, „Égő szövétnék”: *Filológiai Zrínyi-kalásza*, 109–131 (Budapest: Ráció Kiadó, 2016), 115.

³² „[...] az endecasillabo a gyakorlatban olyan mozgó cezurájú sorfajként funkcionál, amelyben a metszet egyaránt állhat a negyedik, az ötödik, a hatodik vagy a hetedik szótag után”, BOGNÁR Péter, „Zrínyi tizenkettesének metrikai mintája: az endecasillabo”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 32–45, 41. Bognár érvei közül a tipográfiai hasonlóság a legkevésbé erős. Ugyan a Tasso-kiadásokban és Zrínyinél is kikezdéssel indulnak a strófák, azonban ez általánosabb szokásnak tekinthető, hiszen más bécsi nyomtatványok néhány részlete (pl. Hajnal Mátyás imádságos könyve: HAJNAL, *Jesus szivet szerető sziveknek...*, 196–201, és az 1633-as Balassi-kiadás néhány verse), valamint Nyéki Vörös Mátyás *Dialogusának* 1623. évi prágai kiadása is ilyen tipográfiával készült.

tartotta, hogy a Zrínyivel való való „nedelišcei vagy inkább csáktornyai beszélgetések metrikai, ritmikai kérdések taglalásáig is elmentek”.³³ Akár az ilyen elméleti megfontolások lehettek fő okai az eposz nyelvválasztásának. Az antik és olasz időmértékes és hangsúlyváltó formákon túl azonban – úgy gondolom – az általa jól ismert magyar költői hagyomány volt Zrínyire a legnagyobb befolyással, s itt ki kell emelnem mindenképp az aszimmetrikus, 6/6/7-es osztású Balassi-strófát, amelyet jól ismert, bizonyosan a könyvtárában őrzött, Balassi verseit tartalmazó kéziratból,³⁴ és ebben a formában maga is írt epigrammákat, másodikként a nagy költő-előd után, felismerve és átvéve azt, hogy a műfaj és a versforma összekapcsolható, a három hosszú sorral lezáruló forma epigrammatikus tömörségű kifejezésre alkalmas, s így felesleges a disztichonos forma használata. Azt lehet mondani, hogy mind a magyar, mind az idegen nyelvű (latin, olasz, horvát, török) költői hagyomány vitathatatlanul lehetőséget adott Zrínyi számára, hogy az eposz verselését az általános ritmikai hagyománynak megfelelően alakítsa egy olyan nyelvi-poétikai környezetben, ahol az énekelt vers létezése hétköznapi gyakorlatnak számított.

A Zrínyi verselését elemző tanulmányok általában figyelembe vették azt a tényt, hogy a szerző maga is javította művét, és ez vonatkozik a verselés végső karakterének (a nyomtatásban megjelent műnek) a kialakítására. A 2015-ben megjelent kritikai kiadás megállapításainak birtokában át kell tekintenünk Zrínyi javításainak jellegét, különös tekintettel a verselési átalakításokra. Igen lényeges megközelítési szempont, hogy a zágrábi kézirat az autográf szerzői javításokon kívül legalább további egy kéz bejegyzéseit tartalmazza, ez a szöveg lemásolója lehetett, s együtt dolgozott a szerzővel, sőt segítője lehetett a ritmikai problémák megoldásában is. A kéziratban a VII. ének 41. strófája utolsó sora mellett egy kéziratos bejegyzés áll. A szóban lévő versszak szövege ez:

Chusz haszontalanul rut kigyo az réten
Semmit nem törődik unalmas uénségén
V meg ifiadik, mikor iűn keduében
El ueti uén bőrért, s meg ifiul testében

A 3. sorban a 6/6-os ütemezés kifogástalan, ha az „ifiadik” szóban a második i-t magánhangzónak tekintjük, a 4. sorban azonban csak akkor jön létre a 6/6-os ütemezés, ha az „ifiul”-ban mássalhangzóként tekintjük a második i-t, így a szó itt két szótagos lesz. Ezért logikus a kézírásos bejegyzés a margón: „iffiul pro 2bus

³³ BENE, „Szulejmán halála a Zrínyi-eposzokban...”, 770.

³⁴ KLANICZAY Tibor, szerk., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, írták és összeállították HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza, Zrínyi-könyvtár 4 (Budapest: Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991), 78.

syllabis Licentia Poetica.”, azaz: „iffiul: két szótag gyanánt, költői szabadság”.³⁵ A *Syrena*-kódexbe tett kézírásos bejegyzéseket áttekintve Orlovsky Géza kritikai kiadásában elkülönítette a Zrínyitől származó, illetve a nem Zrínyi kézírásával készült bejegyzéseket. Ezek szerint a szóban forgó bejegyzés az „ifiú” szó kétféle ritmikai pozíciójáról nem Zrínyitől származik, hanem magától az ismeretlen másolótól. A csáktornyai udvarban kellett tehát legyen valaki, aki metrikailag is áttekintette, sőt javította is a kéziratot.³⁶ Amennyire lehetséges az apró javítások (betűbetoldások, kihúzások) autográf voltának megállapítása, Zrínyi mintegy 26 olyan javítást végzett el a nem általa lemásolt kéziratban, amely befolyásolta a szótagszámot. Ezek mindegyike az *Obsidio Szigetianát* érinti. Ugyanakkor van három csonka sor és egy csonka strófa az eposzban, melyek talán szándékosan maradtak ilyenek, a nyomtatott változatban is így jelentek meg. Az egyik esetben a kézirat tartalmazza Zrínyi autográf felsor-törlését.³⁷ Szörényi László ezeket a helyeket szándékos szerzői eljárásnak tartja, s úgy véli, ezekre vonatkozik a költő megjegyzése az előszóban: „Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eclipsisnek hívunk.” Horváth Jánossal ellentétben Szörényi szerint ez az önjellemzés nem terjeszthető ki a mű verselésére általában, hanem a fogyatkozás, a szövegszerű hiány szakkifejezését alkalmazza itt a költő, ebben a jelentésben: ‘vannak befejezetlen, csonka verssoraim’.³⁸

Az autográf verselési javítások túlnyomó része szótagszám-javítás, amivel a 12 szótag megvalósítását érte el Zrínyi. Van két olyan hely, melyek szerint a korrekciót az 1651-es kiadás nem vette figyelembe.³⁹ Orlovsky Géza megállapítása szerint

³⁵ ZRÍNYI, *Költői művei...*, 254.

³⁶ Kovács Sándor Iván Zrínyinek tulajdonította a bejegyzést: KOVÁCS Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*, Nemzeti klasszikusok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006), 145. Horváth János még nem foglalt állást a sajátkezeség kérdésében: HORVÁTH, *A magyar vers*, 297–298. Lásd még: KECSKÉS András, *A magyar verselméleti gondolkodás története: A kezdetektől 1898-ig*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 99.

³⁷ A csonka sorok és csonka strófa az eposzban: három és fél soros strófa: III, 72: 4 – ezt Zrínyi kézíratos javítása tette csonkává, nyomtatásban is így jelent meg, ZRÍNYI, *Költői művei...*, 150; három soros strófa: IV, 37 – ugyan a kéziratban a hiányzó sor számára helykihagyás van, de a nyomtatásban is csonka maradt a strófa, uo., 170; VIII, 71: 3 – a sor közepén két szónyi üres hely kihagyva a kéziratban, nyomtatásban még hiányosabb, csak a sor első szava maradt meg, uo., 288; XI, 84: 4 – a kéziratban csak az első felsor van meg, nyomtatásban is így jelent meg, uo., 372.

³⁸ SZÖRÉNYI László, „A szerkesztett verskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe”, in *A magyar irodalom története, I: A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. JANKOVITS László és ORLOVSKY Géza, 467–486 (Budapest: Gondolat, 2007), 469; KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1985), 32. Bognár Péter a nyomtatásban megmaradt 37 hibás szótagszámú sorra is kiterjeszti a „fogatkozások” beismerését: BOGNÁR, „Zrínyi tizenketteseinek...”, 35. A javítások számára vonatkozóan Jenei Ferenc cikkét veszi alapul JENEI Ferenc, „Jegyzetek a Szigeti veszedelem szövegéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 63 (1959): 84–89.

³⁹ *Szv*, V, 57: 4 és 90: 2. ZRÍNYI, *Költői művei...*, 29, 202–203, 210–211.

„Átlagosan körülbelül nyolcvan verssorra esik egy szerzői javítás (tehát mintegy 80 javítás származik Zrínyitől). Az autográfok fele a másoló által elkövetett hibákat, félreolvasásokat korrigálja (50%). Ezek közül helyesírási jellegű 20%, a szó hangalakját, nyelvjárásosságát érinti 10%. A saját szövegén eszközölt javítások legnagyobb hányada a szótagszámot kerekíti 12-re (kb. 17%). Öt esetben azonban az értelem kedvéért elrontja a szótagszámot (5%). A rímelést mindössze két esetben javítja. Esztétikai, kötet szerkezeti szándékot sejtethetünk a szövegkorrekciók kb. 22%-a mögött.”⁴⁰ A megjelent nyomtatvány azonban további nem autográf, nem bizonyíthatóan Zrínyitől származó javításokat, mégpedig verselési javításokat is tartalmaz. Ahogyan Orlovsky írja: „A kézirat verselése szabálytalanabb. [...] A nyomtatás szövegén határozottan tetten érhető a verselés javításának szándéka. Mintegy hatvan esetben betoldással egészült ki a szótagok száma tizenkettőre.”⁴¹ Ez pedig több mint kétszer annyi, mint Zrínyi ilyen arányú javításai a kéziratban. Hat esetben a nyomtatványban szótagszám-hibásra változott a szöveg a jobb érthetőség érdekében, ezek nem Zrínyi változtatásai.⁴² A megjelent könyv szövegeltéréseinek előzményei tehát *részben* megvannak a zágrábi kéziratban, de nem mind Zrínyitől származtatható bejegyzéssel. Ugyanakkor nem mindegyik kinyomtatott szöveg-változtatásnak van kézirati előzménye.⁴³

Mindebből arra lehet következtetni, hogy a zágrábi kézirat a megjelent könyvnek nem nyomdai példánya volt. Kellott, hogy legyen egy még későbbi kézirat (ezt már Négyesy László fölvetette, s Klaniczay tényként kezelte),⁴⁴ amely tartalmazott újabb javításokat és kiegészítette a *Syrena*-kötetet olyan szövegrészekkel, melyek a zágrábi kéziratban még nem is szerepeltek. Ilyen tartalmilag jelentősebb részek: maga a címlap, a dedikáció, az olvasóhoz írt bevezető, a XIV–XV. ének számozatlan záróstrófái és az egész könyvet lezáró *Peroratio*. Ha ilyen nyomdai példány nem volt, akkor Zrínyi magát a nyomdai levonatot korrektúrázhatta és egészítette ki az említett szövegrészekkel, közvetlenül a megjelenés előtt.⁴⁵ Draskovich Mária Eusebia halála (1650.

⁴⁰ Uo., 31.

⁴¹ Uo., 20.

⁴² Uo., 20.

⁴³ Pl. *Idilium I*, 6: 4; 57: 2; az eposzban: I, 10: 2; II, 22: 3 stb. – lásd ZRÍNYI, *Költői művei...*, 20. Már a Badics Ferenc-féle kiadás „Közel ezerhatszáz eltérést mutat be” a kézirat és a nyomtatvány között, noha ezek főként helyesírási, interpunkcionális, szóhangzási különbségeket jelentő variációk: JENEI, „Jegyzetek...”, 85.

⁴⁴ ZRÍNYI, *Költői művei...*, 15; JENEI, „Jegyzetek...”, 84.

⁴⁵ Például a Zrin és a Zrini névalak licenciaként szerepel az eposzban, HORVÁTH, *A magyar vers*, 298. A nyomtatvány szövegének végső kialakítását tekintve igen tanulságos a VIII. ének 16. strófájának 1. sora. A zágrábi kézirat eredeti szövege: „Világ biro Chászár Zrinitül giőztettett”, ez 6/6-os metszetű. A nem Zrínyitől származó kézirat javítás az utolsó szóra vonatkozik: „Zrinitül giőzettem”, ez tartalmi pontosítás, a szöveg egyes szám első személyűvé vált, a szövegrész kontextusának, dikciójának megfelelően, de így a szótagszám 13-ra nőtt, 6/7-es metszettel. Végül

szeptember 24.)⁴⁶ után a kötetszerkezetet és a koncepciót befolyásoló igen jelentős művek kerültek a kéziratba: a felesége halála után készült Orpheus-versek, a *Feszületre* (a zágrábi kézirat kötetzáró verse), továbbá – Bene Sándor narratíva-elemzése alapján a teljes Viola-ciklus: a két *Idilium*, az *Arianna sírása*, a *Fantasia poetica I-II* és az epigrammák.⁴⁷ A zágrábi kézirat véglegesülése az életrajzi cezúrát jelentő, mindössze húszesztendős feleség halála (1650 szeptember vége) és a kötet nyomdába adása (1651 tavasza–nyara) közé tehető. A megjelent könyvet Batthyány Ádám könyvtárában már 1651. szeptember 17-én lajstromozták.⁴⁸ A kötet tehát a haláleset egy esztendős évfordulója előtt megjelent. Ha azt vesszük figyelembe, hogy a kinyomtatás ideje két-három hónapot vehetett igénybe,⁴⁹ akkor az Eusebia halála és a rákövetkező fél év időszaka a kézirat átjavításának, szövegpótlásának, kiegészítéseinek és lezárásának munkáját jelentette.⁵⁰ Fontos tény, hogy az olvasónak írt bevezető és a lezárást jelentő *Peroratio* nem a *Szigeti veszedelem*, hanem az egész mű, a megjelent egész könyv prózai bevezetője és lírai lezárása. A nagy munka nem „első szülése elmé”-jének,⁵¹ hanem évekig tartott, az sem igaz, hogy „sosem corrigálta” munkáját. Láttuk, tett kísérletet a korrigálásra, de az is nyilvánvaló, hogy az 1650. év vége és az 1651. év eleje kevésnek bizonyulhatott az alaposabb korrigáláshoz, tehát valóban nem volt ideje a korrekciós munka lezárására. Innen érthető a mentegetődzés, hiszen az utolsó pillanatban még olyan kiegészítések is kerültek a nyomtatványba, melyeket a kézirat még nem tartalmazott. Az eposz XV. énekének kéziratában ugyanakkor már nincsen szerzői javítás, ahogy a kéziratba utólag bekerült versek nagyobb részében sem.⁵² A kézirat

az 1651-es kiadásban Zrínyi nevének hangzókieéséses licenciájával helyreáll a szótagszám és a 6/6-os metszet: „Világ biro Chászár Zrintül giözetetem”, ZRÍNYI, *Költői művei...*, 276–277. A rekonstrukció szerint tehát az ismeretlen kéz értelmileg belejavított a szövegbe, a 13 szótágúvá vált sort a zágrábi kézirat és a szöveg kinyomtatása közötti időben javította át ismét valaki 12 szótágúvá, megtartva a kézirat javítását.

⁴⁶ A szeptember 24-i dátumot a Batthyány Ádámhoz írt temetési meghívó tartalmazza: ZRÍNYI Miklós, *Összes művei*, kiad. CSAPODI Csaba és KLANICZAY Tibor, 2 köt. (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1958), 2: 138, de ugyancsak hozzá írt szeptember 23-i levelében ezt írja Zrínyi: „szerelmes feleségem az éjjel meghalván”, tehát 22-én vagy 23-án, uo., 134.

⁴⁷ BENE Sándor, „Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos – a kötetkompozíció”, *Irodalmi Magazin*, 2 (2014, 4. sz.): 47–51, 46.

⁴⁸ ZRÍNYI, *Költői művei...*, 33, 36.

⁴⁹ ZRÍNYI, *Költői művei...*, 36.

⁵⁰ A teljes Syrena-kódex keletkezését már Klaniczay 1650–51. telére helyezte: KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 357.

⁵¹ Ez „Az olvasónak” írt bevezetőben megfogalmazott állítás Bene Sándor szerint „nagy valószínűséggel rejtett Tasso-idézet”, BENE, „Szulejmán halála a Zrínyi-eposzokban...”, 773.

⁵² ZRÍNYI, *Költői művei...*, 30. „Zrínyi szavait a kellő idő hiányáról, a költő biográfiája ismeretében, nagyon is komolyan vehetjük.”, KIRÁLY Erzsébet, *Tasso és Zrínyi*, Humanizmus és reformáció 16 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 78. Az 1650–1651-es évek életrajzi eseményeiről részletesen: KOVÁCS, *A lírikus Zrínyi*, 63–68.

autográf bejegyzései egyre inkább a sietség jeleit mutatják, az Orpheus-versek elején még egy külön mentegetődző megjegyzés is áll, a kötet végi *Epigrammata* felirat pedig az *Atila* cím alá szorulva nehezen megindokolható helyre került mind a kéziratban, mind a nyomtatványban.⁵³ Ugyanakkor elkészültek – tán már a nyomdába adás előtt közvetlenül, hiszen a zágrábi kézirat nem tartalmazza – a XIV. és XV. ének záróstrófái (számozatlan 4 + 5 sorban), a *Peroratio* és a jelzett ‘A’ ívet megelőző praelimináriák, jelzetlen nyomdai íven. Ebben áll a sokat idézett megjegyzés, hogy „egy télben teortent veghez vinnem munkámat”.⁵⁴ A „veghez vinnem” kifejezés értelmezésekor figyelembe véve Kovács Sándor Iván megjegyzését, minthogy az egész verseskönyvet lezáró *Peroratio* ugyanígy fogalmaz: „Véghöz vittem immár nagy hirü munkámat”,⁵⁵ a kifejezés értelme: „befejeztem”,⁵⁶ azt mondhatjuk, hogy az a tél, amikor csakugyan „véghez vitte”, befejezettnek nyilvánította a szerző művét, nem más, mint 1650–51 tele. A teljes verses könyv koncepciója más lett, mint az eposzé, azt mondhatjuk, hogy az 1650–51-ben kialakított teljes alkotás mintegy felülírja egyedül az eposz önmagában való szemléletét, világképét. A mű akkor készül el, amikor a szerző nyomdába adja művét, így a *Syrena*-kötet keletkezési időpontja 1645-től 1651-ig tart, s a sok évig tartó előkészület és éppen az utolsó télen tett lényeges kiegészítések, korrekciók után ténylegesen 1650–51 tavaszán fejezte be a szerző. Az „egy télben teortent veghez vinnem munkámat” szó szerinti jelentése tehát: „1650–51 telén fejeztem be a könyv egészét”. Ugyanakkor elfogadható az a korábbi, sokszorosán argumentált megállapítás, hogy a verseskötetbe foglalt *eposz* jelentős részét Zrínyi már 1645–46-ban megírta.

Visszatérve a metrikai kérdésekhez: mint említettük, Zrínyi másik mentegetődző toposza „soha meg nem corrigáltam munkámat, mert üdöm nem volt hozzá”⁵⁷ úgy értelmezhető, hogy a korrekciós-javítgató munkát már nem volt ideje teljesen befejezni.⁵⁸ Metrikai szempontból nem tarthatta olyan lényegesnek, hogy a kelletténél jobban megfeleljen a szabályosabb metrikai elvárásoknak, hiszen – mint láttuk – verselési, verstani és a költészeti hagyomány szempontjából tartható volt a megvalósult szöveg.

⁵³ ZRÍNYI, *Költői művei...*, 30: „Istud opus sine studio feci, nec dignum apparatus.” – „Ezt a művet hevenyészve csináltam, nem is látszik méltónak.”; KOVÁCS, *A lírikus Zrínyi*, 17.; MARÓTHY Szilvia, „Számszimbolika és tipográfia. Adalék a *Syrena*-kötethez”, in *Imitáció és parafrázis: Szövegváltozatok a magyar régiségben*, Verso, 243–248, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László és PAP Balázs (Pécs: 2020), 245. http://versofolyoirat.hu/imitacio_es_parafrazis.pdf (hozzáférés: 2020.08.06).

⁵⁴ ZRÍNYI, *Költői művei...*, 53.

⁵⁵ Uo., 535.

⁵⁶ KOVÁCS, *A lírikus Zrínyi*, 61.

⁵⁷ ZRÍNYI, *Költői művei...*, 53.

⁵⁸ Hasonlóan jár majd el Koháry István is, aki *A vasban vert rabnak...* című költeménye átdolgozása ellenére is azt állítja az előtte álló paratextusban, hogy „egyszer irt versemet nemis jobbitottam”. KOMLOVSZKI Tibor és S. SÁRDI Margit, s. a. r., *Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 16. (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 133. Az adatot Hernády Juditnak köszönöm.

Zrínyi alapvetően törekedett a ritmus javítására a szabályos metrum érdekében, különösen ami a tizenkettes szótagszám megtartását illeti, ennél kevésbé tartotta fontosnak a 6/6-os cezúra minden áron való kialakítását.⁵⁹ Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az eposzon kívül is számos esetben képes volt maradéktalanul megvalósítani a felező tizenkettes metrumát, ilyen például a 6/6-os felezést hibátlanul végigvivő *Feszületre* 52 sora, a *Peroratio* 16 sora és a „Befed ez a kék ég..” kezdetű epigramma. A XV. énekben a legalacsonyabb a nem felező sorok száma a teljes eposzhoz képest.⁶⁰ Úgy tűnik, ezek a befejező részek már a szerzői katarzisz megnyugvó állapotában készültek, szemben az igen kiegyensúlyozatlan metszettelű első Orpheus-verssel.⁶¹ És itt megemlíthetjük az Izsák fia halálára később írt (talán befejezetlen) elégját, amelyben a deviáns metszetű tizenkettesek aránya eléri a 30%-ot. Mindez az egész Zrínyi-verselés alkotásmódja, felfogása, értékelése számára ad további feladatokat a részletekbe menő, funkcionális elemzés számára is.⁶²

Összegezve az eddig elmondottakat, megállapítható, hogy Zrínyi tudatosan alkalmazta a magyar nemzeti vers-idom egy nagy múltú és jövőjű, epikus költeményekben gyakran használt versformáját, a négyes rímű felező tizenkettest. Tudatosan használta ki a licencia-adta lehetőségeket, s ezek alkalmazásában úgy közelítette meg a végső határt, hogy verselése a szabályok adta mértéken belül maradt. Esetében a verselmélet magyarázatot ad egy nem tipikus verstörténeti helyzetre. A külföldi és a hazai poétikai hagyományt gazdagon felhasználta és ezek szintézisét adta – Arany János kifejezésével – a magyar nemzeti vers-idomnak a keretei között maradván. A több mint ezer oldalnyi verstani tanulmányt közzétevő Horváth János kételkedésén mára már túl kell jutnunk. Az eposz III. énekének 33. strófájában tökéletes felező tizenkettesként olvassuk: „Viz lassu zugással, / szél lengedezéssel”. E sor időmértékes olvasata tökéletes szimultán sort eredményez:

- - v v - - / - - v v - -
Viz lassu zugással, / szél lengedezéssel

⁵⁹ JENEI, „Jegyzetek...”, 89.

⁶⁰ HORVÁTH, *A magyar vers*, 296.

⁶¹ Az első Orpheus-versben 32 % a cezúrázatlan sorok aránya: uo., 301.

⁶² KÉPES Géza, „Zrínyi Miklós verselése”, 189–253. Horváth Iván találó megállapításai: „Nem tudok hinni Zrínyi henységében. Hibásnak látszó sorai gyakran igen művésziek”; „a sormetszet az inverzió műveletével függ össze. Zrínyi szabálytalan inverzióihoz szabálytalanul elhelyezkedő, mozgékony helyzetű és számú sormetszetek tartoznak. A sormetszetek e dinamizálása bizonyára egy barokk poétikai eszménnyel hozható összefüggésbe.” HORVÁTH Iván, „[Előadás]”, in *Az idő és hírnév: Zrínyi három epigrammájának ritmikája*, szerk. KECSKÉS András, 48–55 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 1984), 49, 51.

Aki ilyen sorokat képes írni, teljesen tisztában van a poétikai lehetőségekkel. „Zrínyi a verselésben is nagy művész”, ahogy Klaniczay Tibor megállapította.⁶³ Poétikai eljárásai ugyanazt a zsenialitást mutatják, mellyel bizonyította, hogy gondolkodóként és költőként *nem tipikus* korának egyéniségei és alkotói között: ahogy a politikában, vallási felfogásában, úgy poétaként a műalkotás megalkotásában sem.⁶⁴

⁶³ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 305.

⁶⁴ Zrínyi verselésének kérdése – a fenti gondolatmenet alátámasztására – tág teret ad a további vizsgálatokhoz: 1. az eposz 1651 utáni kéziratosa tovább hagyományozódásának részletes feltárása (a 17–19. századi kéziratok közül részletesen csak a Balassa-kódexbe másolt szövegek vannak feldolgozva Vadai István 1994-es kritikai kiadásában); 2. a bécsi Cosmerovius-nyomda tevékenységének vizsgálata annak reményében, hogy az 1651-es kiadással kapcsolatban nyomdai adatok, korrektúra- vagy kézírattörédek kerülhetnek elő; 3. a zágrábi kézirat javításaival és az 1651-es megjelenéssel kapcsolatos eddig megjelent számadatok pontosítása (JENEI Ferenc, „Jegyzetek...” és ZRÍNYI, *Költői művei...* alapján); 4. a nem teljesen azonos verselési számadatok pontosítása (HORVÁTH, „Vitás verstani kérdések”, MOHÁCSI, „Zrínyi verseléséről” adatai alapján); 5. a *Syrena*-kötet nem felező tizenketteseinek részletes funkcionális elemzése; 6. a további poétikai megoldások részletes elemzése: a szabadabb rímtechnika, a belső rímek, az enjambement, az inverziók és az időmérték alkalmazása, ezek összefüggése, a külföldi metrikai minták felhasználásnak vizsgálata; 7. hasonlóan a kora-újkori irodalom alkotásmódjának megértésében meghatározó szerepet játszó retorikai kutatásokhoz, szükséges lenne alaposan feldolgozni a korszak *poétikai* gondolkodását is.